

В статье имеет место освещение проблемы формирования речевой культуры личности при помощи выразительных средств языка; рассматриваются лингводидактические основы работы по фразеологии на уроках украинского языка; предлагается апробированная учителями – словесниками эффективная система фразеологических упражнений и заданий.

Ключевые слова: культура речи; речевая компетенция; нормы литературного языка; обогащение речи; этапы работы над фразеологией; принципы обучения; фразеологические знания и умения; система упражнений; функции фразеологических упражнений.

The main problem of the article is how to form the pupil's speech culture during the study of phraseology; determined linguodidactic principles of studying; proposed system of phraseological exercises and tasks.

Keywords: speech culture; norms of the literary language; stages of studying phraseology; principles of study; knowledge and skills; system of exercises; function of exercises.

УДК801:001.8:801.2

Юрій Ситько
(м. Київ)

АПРІОРНІ ФОРМИ ДОСВІДУ ЯК СКЛАДОВІ ЗНАКУ: ПІРСОВА СЕМІОТИКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КАНТОВОЇ ОНТИКИ

В статті ставиться проблема відповідальності між елементами знаку в концепції Пірса з формами досвіду в розумінні Канта. Автор зводить всі елементи знаку до тих чи інших реляцій в досвіді, що може допомогти зв'язати лінгвістичну семантику з онтикою та онтологією Канта.

Ключові слова: прагматизм, знак, семіотика, Кант, Пірс, реляціонізм.

0. Знак як ідея, що лежить в основі мови та мовознавства породив цілу літературу¹. Філософи та науковці, що належать до різних методологічних

¹Лінгвістика нараховує величезну кількість варіантів трикутних діаграм знаку. Тут наведено спробу їх систематизації на основі [4]:

таборів по-різному розглядають його складові та їх онтологічний статус, проте майже одностайні щодо структури знаку. Загалом панує об'єктивістське субстанціональне уявлення, відповідно до якого знак складається з трьох («позначення», «позначуване» і «значення») абсолютно різних за природою, але синхронно сталих складових. Найліпше та найчистіше цей погляд висловив А.Ф.Лосев, визначивши знак як «И сущность есть, хотя она и не явление; и явление есть, хотя оно и не сущность. Оба они отличны одно от другого. Но оба же они и тождественны одно с другим, субстанциально тождественны, так что существует одно и единое, нераздельное реалистически-символическое бытие; и его только в абстракции можно делить на «отвлеченные» «идеи» и «реальные» «вещи». Реально существуют только символы, т. е. живые вещи, не «материя» и не «идеи», но именно вещи» [2: 635]. Не тільки характер поєднання, а й сама природа складових зазвичай залишається в тіні їх цілісності і неподільності, які вважаються наперед даними досліднику. В цій статті розмова буде відштовхуватися від іншого погляду, який чудово сформулювали Ч. Огден та І. Річардс: «When we hear what is said, the symbols both cause us to perform an act of reference and to assume an attitude which will, according to circumstances, be more or less similar to the act and the attitude of the speaker» [6: 11].

Інтерпретант (Peirce), смисл (Frege), інтензія (Carnap), референція (Ogden-Richards), десигнат (Morris 1938), сигніфікат (Morris 1946), поняття (Saussure, Wüster), конотація, конотат (Mill), ментальний образ (Saussure, Peirce), зміст (Hjelmslev), стан свідомості (Buysens)

Знак (Peirce), символ (Ogden-Richards), Річ (Frege, Peirce, Wüster), знаковий рушій (Morris), вираження денотат (Morris), сигніфікат (Hjelmslev), репрезентат (Peirce), сема (Frege), денотація (Russel), (Buysens), назва (Wüster) екстензія (Carnap)

Такий різнобій у термінології пояснюється не любов'ю до неологізмів, а намаганням авторів відобразити власні методологічні погляди у термінології. Власне, цю роботу покликано продемонструвати можливість застосування онтологічних та гносеологічних наслідків трансценденталізму до спричиненої ними семіотики Ч.Пірса та деякою мірою Огдена та Річардса.

1. Сказати, що у всіх трьох кутах семіотичного трикутника знаходяться неподільні єдності є атомізмом (атомізм у розгляді ідеальних явищ є монадологією на кшталт Дж. Бруно або Г. В. Лейбніца), що само по собі непогано, але вимагає визнання тези про тотожність результату пізнання об'єкту самому об'єкту, яка є твердженням, що знаходиться по той бік критерію демаркації науки. Тому є цікавим погляд на елементи знаку як на цілісне відношення (структуру) досвіду (синтетичне судження), з чого випливає те, що структура кожного з елементів знаку може бути представлена за аналогією зі структурою судження. Таким відношенням у елементах знаку слід зіставити апріорні форми суджень, що можна визначити як форми пізнання існуючі перед пізнанням.

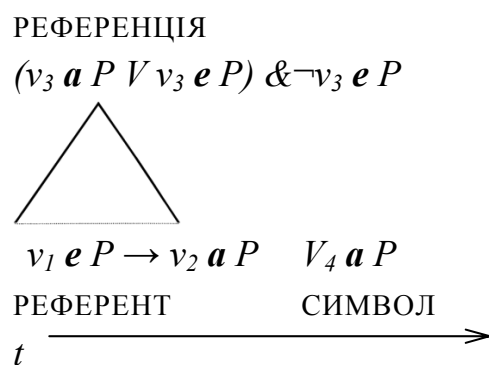
2. З «Критики чистого розуму» І.Канта [1: 95] відомо, що структура судження зводиться до трьох видів апріорних відносин, які не виводяться одне з одного: категоричних (внутрішні відносини між частинами судження), гіпотетичних (внутрішні відносини між категоричними судженнями, що розрізняються та змінюють одне одного в часі досвіду) та диз'юнктивних (внутрішні відносини між *одночасними* категоричними судженнями, що *взаємно* виключають одне одного)².

3. В межах семіотичного трикутника ми можемо зіставити його складові, розміщені в кутах зазначеним категоріям кантової філософії чистого розуму та Пірсовим складовим знаку [3] наступним чином

Елементи знаку за Огденом – Річардсом та паралельні їм терміни	Класи суджень досвіду за Кантом та їх формалізація	Складові знаку за Пірсом та їх класи
Референт (позначуване, феномен)	Гіпотетичні судження $A \rightarrow B$	2. Об'єкт (ікона, індекс, символ)
Референція (значення)	Диз'юнктивні судження $A \vee B$	3. Інтерпретанта (рема, діцисигн, аргумент)
Символ (позначення)	Категоричні судження (Деякий) $x(\text{не}) \in P$	1. Репрезентант (квалісигн, сінсигн, легісигн)

² З огляду на логічну традицію гіпотетичні та диз'юнктивні відносини слід би називати відносинами між судженнями у умовиводі, проте ми свідомо утримуємо Кантове розуміння цих умовиводів як окремих видів судження, що протистоять не тільки одне одному, але й категоричному судженню.

4. Нижче наведено діаграму в якій кантові судження формалізовано за допомогою силогістичного способу запису та зіставлено складовим знаку за Огденом-Річардсом та Ч.С.Пірсом [6: 279-290]. Формалізована в такий спосіб структура знаку, що лежить в основі ідеї особистості (паралогізм чистого розуму) виглядає наступним чином:

Де v позначає послідовні енергоматеріальні (матеріальні потенційні або актуальні подразники або продукти активності) з індексами порядку в часі, P – енергоінформацію (ідеальна інформація, що підпорядковує матеріальне у досвіді), літера a репрезентує тут клас силогістичних констант (a, o, i, e) як синтетичний зв'язок між енергоматерією та енергоінформацією в межах категоричного судження, а знаки $\vee, \&, \neg$ та \rightarrow позначають відповідно диз'юнктивні, кон'юнктивні, заперечні та імплікативні відносини між судженнями. Стрілка під діаграмою показує порядок зміни суджень в часі досвіду при ономасіологічному розгляді знаку та може бути обернена в протилежний бік, при семасіологічному.

Важливою рисою наведеної схеми є те, що всі три кути представляють собою не стільки додавання нових сутностей до елементів знаку (що можливо, як це буде показано нижче), скільки зміну характеру відносин між вже існуючими. З цього випливає, що знак більшою мірою є механізмом інтерпретації і встановлення нових відносин в уже існуючому, а не засобом продукування нових спостережень.

5. Представлена структура знакових відносин є найпростішим випадком умовиводу, який, проте входить у фрактально організовані відносини з іншими знаками. Зазвичай такі відносини зображають лише як ієрархічні, проте ми не можемо виключити крім ієрархічних (одночасних) також і синтагматичних (послідовних) відносин між знаками в часі. Власне можливість ієрархічних відносин між знаками ставить проблему їх розрізнення за складовими, оскільки тотожність структури не може бути піддана сумніву без заперечення порівнюваності таких знаків, що в наслідку заперечило б ідею знаку та знакоутворення.

6. Продовжуючи зіставлення термінології Канта та Пірса, почате в п. 3, наведемо таблицю, в голівці та боковику якої відображено категорії Канта, а у хвостовику – назви складових знаку за Пірсом. Термінам Пірса зіставлені формалізовані нами вирази стверджувальних суджень як онтичних форм досвіду за Кантом. Заперечні форми досвіду, які можливі лише логічно, і які виконують функцію меж досвіду, забрано. У формулах використовуються крім зазначених такі позначення: S – дійсна енергоматерія у формі простору і часу; дужки $\{ \}$ – вміщують множину варіантів судження, що підпорядковуються класу аподиктичних суджень

		Проблематичні	Асерторичні	Аподиктичні
		Можливе	Дійсне	Істинне
Категоричні	і Субстанція (a) і акциденція (i)	КВАЛІСИГН $v a P$	СІНСИГН $S a P; S i P$	ЛЕГІСИГН $v a \sim P$ $S a \sim P$ $S i \sim P$ $\{v_2 a v_1\};$ $\{S_2 a v_1; S_1 a S_2\};$ $\{S_2 i v_1; S_2 i S_1\}$
Гіпотетичні	і Причина і наслідок	ІКОНА $v e P \rightarrow v a P$	ІНДЕКС $(v a P V v e P V S i P V S o P V S e P) \rightarrow \rightarrow S a P;$ $(v a P V v e P V S o P) \rightarrow S i P$	СИМВОЛ $v a P \rightarrow v a \sim P;$ $(v a P V S a P V S i P V S o P V V S i \sim P V v a \sim P) \rightarrow S a \sim P;$ $(v a P V S i P V v a \sim P) \rightarrow S i \sim P$
Диз'юнктивні	і Агенс і пацієнт	РЕМА $(v e P V v a P) \& \& a P \rightarrow v a P$	ДІЦИСИГН $(S a P V S e P) \& S a P \rightarrow S a P$	УМОВИВІД (АРГУМЕНТ) $(S a \sim P V v a \sim P) \& v a \sim P \rightarrow \rightarrow v a \sim P;$ $(S a \sim P V v a \sim P) \& \neg S a \sim P \rightarrow \rightarrow v a \sim P;$ $(S a \sim P V v a \sim P) \& S a \sim P \rightarrow \rightarrow S a \sim P;$ $(S a \sim P V v a \sim P) \& \neg v a \sim P \rightarrow \rightarrow S a \sim P$

Наведемо повний перелік знаків за Пірсом: I. Рема – ікона – квалісигн. II. Рема – ікона – сінсигн. III. Рема – індекс – сінсигн. IV. Діцисигн – індекс – сінсигн. V. Рема – ікона – легісигн. VI. Рема – індекс – легісигн. VII. Діцисигн – індекс – легісигн. VIII. Рема – символ – легісигн. IX. Діцисигн – символ – легісигн. X. Аргумент – символ – легісигн. Жанр та обсяг статті не дозволяє навести діаграми всіх класів знаків та їх різновидів, проте самостійне відтворення їх не буде складним для зацікавленого читача.

Як видно з таблиці, виділені Пірсом знаки за умови їх інтерпретації як тріадаїчних комплексів класів форм досвіду за Кантом допускають варіанти, тому повинні розглядатися як класи знаків.

8. Якщо зіставити, як це зроблено у таблиці, елементи знаків з формами досвіду за Кантом, то неважко зрозуміти, що лише легісигни є власне мовними знаками. Дійсно, якщо їх розуміти як неспонтанні, тобто контрольовані форми досвіду, які встановлюються (опосередковано) між енергоматеріальними, то це єдиний клас форм досвіду, що можуть виконувати номінативну функцію. Отже, до складу легісінгнумів входять шість типів знаків за Пірсом, до яких потрапляють всі індексальні та символічні знаки. Крім того, висловимо попереднє припущення про те, що символи, маючи симультанне позначуване (час представлено як єдність), більшою мірою співвідносяться з інваріантним, в той час як індекси – з актуальним, оскільки їх позначуване сукцесивне (час представлено як множину).

9. Якщо згадати, що теорія знаку Огдена-Річардса зазнала величезного впливу з боку Ч.С.Пірса через його кореспондентку леді Уелбі, ми можемо уточнити розуміння знаку через інтерпретацію елементів знаку за формами досвіду Канта наступним чином. Позначуваням (референтом за Огденом – Річардсом)) є уявна чи дійсна подія досвіду як зміна активно встановлених суб'єктом відносин енергоматерії до енергоінформації, що її можна представити у вигляді проблематичного (імплікативного) судження. Таким чином, позначуваням може бути або антецедент (причина: минуле чи теперішнє), або консеквент (наслідок: теперішнє чи майбутнє) події. Значення (референція за Огденом та Річардсом, ментальний образ за де Соссюром, інтерпретанта за Пірсом) є інформацією про можливість, дійсність або істинність позначуваного, яку за Кантом ми розуміємо як диз'юнкцію між всезагальними чи одиничними категоричними судженнями, яким підпорядковується позначуване (зокрема, коли це частковоствердне судження). Позначення (репрезентант за Пірсом, символ за Огденом та Річардсом) мовного знаку – є аподиктичне судження, яке встановлює опосередкований зв'язок між двома енергоматеріальними.

Ми пропонуємо для позначуваного розрізняти фокус позначення і контекст позначення. Під першим ми розуміємо такий елемент позначуваного, який зазнає встановлення його модального статусу (можливе, дійсне чи істинне), а під другим – другий елемент позначуваного як проблематичного (імплікативного) відношення, який, до речі, в певних знаках в результаті використовується як значуще.

10. Запропонований підхід повністю переносить всі складові знаку у досвід людини та цілком зв'язує мовний знак з розумом. Цим великою мірою знімається проблема істинності відносин між знаком та реальністю в тому вигляді, як її ставили засновники логічної семантики, а на перший план виводиться прагматичний (активно-суб'єктивний) аспект породження та сприйняття знаків, та характеру відносин між їх складовими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках / И. Кант; Ин-т философии РАН. – М.: Наука, 2001-2006. – Т. 2: Критика чистого разума: в 2 ч. Ч. 1 / Под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой. – 2006. – 1081 с.
2. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А.Ф. Лосев. Сост. А.А. Тахо-Годи; Общ. ред. А.А. Тахо-Годи и И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1993. – 959 с.
3. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс. Пер. с англ., предисловие В.В. Кирющенко, М.В. Клопотина. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Соссюр Ф., де. Труды по языкознанию / Пер. с фр. под. ред. А.А.Холодовича. – М.: Прогрес, 1977. – 696 с.
6. Ogden C. K., Richards I. A. The meaning of meaning; a study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism (With supplementary essays by B. Malinowski and F. G. Crookshank) / C.K.Ogden, I.A.Richards, B.Malinowski, F.G.Crookshank. – New York – London: Harcourt, Brace and company, inc., K. Paul, Trench, Trubner, 1927. – 364 s.

В статті піднімається проблема відповідності між елементами знака в концепції Пирса і формами досвіду в розумінні Канта. Автор зводить всі елементи знака до певних чи інших зв'язків у досвіді, що може допомогти зв'язати лінгвістическу семантику з онтологією Канта.

Ключевые слова: прагматизм, знак, семиотика, Кант, Пирс, реляціонізм.

The article addresses the correspondence between the sign elements in the concept by Pierce and types of experience as understood by Kant. The author considers all elements of the sign with various relations in the experience thus linking the linguistic semantics with ontics and ontology of Kant.

Key words: pragmatism, sign, semiotics, Kant, Pierce, relationism.